

MARXISMENS ROLLE I DEN SOCIALDEMOKRA- TISKE IDEOLOGI FØR FØRSTE VERDENSKRIG

Af Reinout C. Bosch

I dag er der ikke meget Marx tilbage i Socialdemokratiet. Om der nogensinde har været det, har været til diskussion. Fra et udgangspunkt om at arbejderbevægelsens ideologi er pluralistisk og mangesidet, skulle vi nærmere spørge hvordan den marxistiske tænkning påvirkede den socialdemokratiske ideologi.

Få ideologier har undergået en så gennemgribende udvikling som den socialdemokratiske. Fra at ønske arbejderklassens overtagelse af produktionsmidlerne, til salget af landets energiforsyning til spekulanterne i Goldman-Sachs, er der løbet meget vand under broen. Tidligere forsøg på at forstå denne udvikling har været afhængige af, hvor revolutionært eller marxistisk partiet er blevet set i sit udgangspunkt. Det er dog næppe gavnligt at imødegå problematikken med dette spørgsmål, hvis det er ideologisk renhed, der bliver vores holdepunkt. Hvis vi ønsker at forstå udviklingen i den socialdemokratiske ideologi, må vi i stedet tage udgangspunkt i det blandingsforhold, mellem forskellige ideer, hvorfra socialdemokratismen opstod. Det betyder, at vi må se på hvilken effekt hver enkel ideologisk indflydelse fik, i

Ferdinand Lassalle, en af grundlæggerne af det tyske socialdemokrati

hvad der siden udkrystalliseres som en selvstændig socialdemokratisk ideologi. Det vil jeg i denne artikel forsøge på, på marxismens vegne, i perioden fra den socialdemokratiske ideologis start og frem til tiden omkring første verdenskrig. Med andre ord skal det undersøges hvilke ideer fra marxismen der blev videreført i den danske arbejderbevægelse og hvilke der blev forkastet. Hvorfra der åbnes op for en undersøgelse af hvorfor disse ideer fandt genklang hos datidens socialdemokrater.

Genklang var der mange ideer der havde. Den ideologi, der voksede frem fra den danske arbejderbevægelses ageren i denne periode, bestod af mange forskellige aspekter. Her findes inspiration fra mange af datidens samfundsteoretikere, både Lassalle (1825-1864), Darwin (1809-1882), Malthus (1766-1834), Henry George (1839-1897) og selvfølgelig Marx (1818-1883) spillede en rolle. Ikke at der nødvendigvis eksisterer et modsætningsforhold mellem disse forskellige impulser. Snarere kan der ses spor fra mange forskellige retninger i socialdemokratismen. Fælles for alle retningerne var en stærk fremskridtsoptimisme og evolutionisme, der var ideologiske fællesstrømninger i

perioden og som i resten af samfundets videnskabsteorier i anden halvdel af 1800-tallet gav sig udtryk i den dominerende positivisme og darwinisme.¹ Udviklingen af disse forskellige strømninger i Socialdemokratiet til et samlet tankesæt skal forstås inden for disse rammer og er i Danmark blevet kaldt for *materialistisk evolutionisme*² eller *proletarisk reformisme*.³ En idétradition hvis grundlæggende kendetegn ud over positivisme, evolutionisme og fremskridtsoptimisme er, foreningen af den socialistiske idé - der havde en rets- og legalitetsforståelse, der var i strid med de herskende retsforhold - med accepten af den herskende legalitet.⁴

Historiografi og kilder

Som nævnt indledningsvis, har meget tidligere forskning der har berørt udviklingen i den socialdemokratiske ideologi, taget sit udgangspunkt i spørgsmålet om hvorvidt Socialdemokratiet til at starte med var marxistisk. Behandlingen af den socialdemokratiske ideologi blev i de første mange år ført af socialdemokrater selv, der fremlagde overgangen fra en marxistisk til en socialdemokratisk ideologi ukritisk, samt af deres kommunistiske modstandere, der med den såkaldte 'forræderitese' forsøgte at bevise, at socialdemokratiet var gået væk fra sit sande standpunkt, marxismen, og derved havde forrådt arbejderklassen.⁵ Fra akademisk hold var det begrænset med interessen for emnet, før slut tresserne hvor interessen for både arbejderbevægelsen og marxismen blev vakt på universiteterne og et antal dygtige forskere negerede de tidligere positioner, ved at skabe mere indsigt i såvel marxismen som den socialdemokratiske ideologi.⁶ Det blev påvist at denne aldrig havde været så marxistisk som kommunisterne havde fremført, men også at de socialdemokratiske skønmalerier som kan findes i *En bygning vi rejser* fra 1954 var forkerte.⁷

I 1968 redigerede Lise Togeby den kommenterede kildesamling *Var de så røde?* hvor hun argumenterer for at Socialdemokratiet aldrig var marxistisk og at det altid havde været det praktiske arbejde der havde spillet den vigtigste rolle for partiet. I en anden kildesamling, *Den danske arbejderbevægelses programmatisk dokumenter og love (1871 til 1913)*, ti år senere argumenterer Gerd Callesen for den eksakt modsatte tese, at Socialdemokratiet var et marxistisk masseparti. I dette årti handlede diskussionen i høj grad om hvorvidt Socialdemokratiet havde været marxistisk eller ej. Den nyere forskning undlod at berøre dette spørgsmål, og da Niels Ole Finnemann og Claus Bryld i henholdsvis 1985 og 1992 udkom med *I broderskabets aand* og *Den demokratiske socialismes gennembrudsår* fokuserede forfatterne på arbejderbevægelsens ideologiske udvikling frem for forholdet mellem denne og marxismen.

I artiklen *Lad stå hvad ikke kan falde* fra 1999 tager Trine Lindén spørgsmålet op igen og kritiserer her meget af halvfjerdsernes forskning, for at have overset den rolle som lassalleanismen (altså den retning der lod sig inspirere af Ferdinand Lassalles tanker) spillede, i opbygningen af den socialdemokratiske ideologi. Konkluderende skriver hun, at det er relevant, at undersøge lassalleansimens betydning for den danske arbejderbevægelse.⁸ Målet med denne artikel er, at undersøge ikke denne, men marxismens betydning samme steds. Ikke ud fra et udgangspunkt om at arbejderbevægelsen var enten marxistisk eller lassalleansk, eller at det ene ekskluderer det andet. Men for, også med inspiration fra nyere arbejde af Anders Dybdal og Jørn Henrik Petersen, at finde ud af hvilke emner der var indeholdt i pluralismen.⁹

Forståelsen af Marx receptionen tager udgangspunkt i tekster af udenlandske socialiser oversat til dansk der blev offentliggjort i partiavisen *Social-Demokraten* (1874-1959)¹⁰, og i serien *Socialistiske skrifter* (1888-1915) der blev udgivet af det danske socialdemokrati. Gennem disse oversættelser kan der udledes en række centrale begreber i de forskellige retninger, der siden kan tracers i de danske debatter. På den måde opnås en vurdering af udbredelsen, af særligt de ideer som vurderes som marxistiske, der igen ligger til grund for en vurdering af den marxistiske teori indhold, som den *kan* være forstået i dansk kontekst. I bedømmelsen af de centrale begreber er der lagt vægt på de uenigheder der formuleres af forfatterne og en undersøgelse af, hvordan centrale begreber bruges forskelligt af de forskellige retninger. Her er lagt vægt på den ideologisk marxistiske brug af begreberne, der siden følges i andre tekster.

For en undersøgelse af hvordan særligt de marxistiske ideer er blevet forstået og videreformidlet er der taget udgangspunkt i forskellige programatiske tekster og artikler fra Socialdemokratiets partiaviser *Socialisten* (1871-1874) og *Social-Demokraten*, disse udvalgt fordi de indgår i andre diskussioner og fordi de er optrykt i Levy og Thing: *Socialistisk teori før 1900* eller Hans Dam Frandsens *Fortegnelse over indlæg fra udenlandske socialister og udenlandske socialistiske blade i "Socialisten" og "Social-Demokraten" 1871-1913*. Desuden gøres der brug af Socialdemokratiets teoretiske diskussionsblad *Socialisten*, fra dets lancering i 1903 og indtil første verdenskrig. *Socialisten*, der blev udgivet af De Socialdemokratiske Diskussionsklubber, siges i 1903 at være startet med et oplag på 500 som siden er blevet fordoblet.¹¹ Selvom det ikke er en stor udbredelse for et parti med 22.000 medlemmer er det det eneste teoretiske tidsskrift for partiet og må antages at have nået et antal meningsdannere i partiet.¹² Det skal bemærkes at diskussionsklubberne fra flere sider bliver anklaget for at bestå af en lille gruppe medlemmer der er tilhængere af en dogmatisk marxisme.¹³ Af klubberne selv

bliver dette dog afvist, og dens forsvarere påpeger, at mange prominente medlemmer af socialdemokratiet har haft deres gang til møderne og er blevet skolet af denne vej.¹⁴ Det er korrekt, som de behandlede personer i artiklen viser. Den mere officielle teoriforståelse er undersøgt gennem bevægelsens hof-teoretiker, hovedbestyrelsesmedlem og folketingsmedlem Gustav Bangs (1871-1915) mandagsartikler i *Social-Demokraten*.

Den første indflydelse

De sidste årtier af det nittende århundrede så fremvæksten af et stort antal socialistiske partier herunder det danske. Her kæmpede mange ideer. Den marxistiske doktrin, der blev formuleret mellem Marx' død og århundredeskiftet, dominerede i stigende grad flertallet af de nye partier.¹⁵ Denne ideologiske sejr betød, at man antog nogle, men ikke alle ideer, man brugte marxistisk jargon og man hævdede Marx og Engels skrifter til kanoniske tekster. Det fulgte, som skal blive fremlagt, langt hen ad vejen udviklingen internationalt hvor interessen for marxistisk teori begyndte at fremkomme i 1870'erne og -80'erne, og hvor læsningen af teori blev vidt spredt i 1880'erne og -90'erne.¹⁶ En udvikling der i høj grad kan tilskrives marxismens status som mere sofistikeret og videnskabelig i analysen af den kapitalistiske udvikling end sine konkurrenter.¹⁷ Blandt dem der tilsluttede sig de marxistiske organisationer, var processen med at forstå Marx' ideer dog lang og svær. Selv blandt de politikere og arbejderklasseaktivister der arbejdede med at opbygge de marxistiske bevægelser i det sene 1800-tals Europa, forblev forståelsen mangelfuld og overfladisk.¹⁸

Grundet sit fokus på at be- eller afkræfte Socialdemokratiet som marxistisk har tidligere undersøgelser ofte kredset om den internationale revisionisme-debat. Det vil sige debatten om hvordan ideologien var blevet forsøgt reformeret efter århundredeskiftet. Den tog udgangspunkt i opfattelsen af den socialdemokratiske ideologi før Eduard Bernstein (1850-1932), som et grundlæggende marxistisk tankesæt der først senere blev reformeret. Herigenem blev det udialektiske, evolutionistisk-deterministiske grundtræk i socialdemokratiets marxismeopfattelse og dets positive statsbegreb belyst.¹⁹ Denne modsætning mellem teori og praksis blev af nogle brugt som et kriterium for om bevægelsen var reformistisk eller revolutionær.²⁰ Men det er altså ikke denne vej denne undersøgelse følger.

I stedet vil artiklen undersøge forholdet mellem marxismen og socialdemokratismen som to ideologiers påvirkning af hinanden. Dog ikke som en lige påvirkning fra to ligeværdige entiteter. Socialdemokratiets ideologi var i den behandlede periode kun ved at blive skabt og havde ingen dogmatik.

Den baserede sig på de gjorte erfaringer og var under påvirkning af andre ideologiske tendenser. Marxismen begyndte også først at udvikle sig som ideologi i 1880'erne i årene efter Marx' død. Den havde dog en række kanoniske tekster og et udarbejdet tanke-system. Marxismen havde desuden fået indspark fra teoretiske diskussioner på et tidligt tidspunkt, samtidigt med at Engels videreudviklede og populariserede sine og Marx' tanker.²¹ Skal der således kunne siges noget om graden af marxistisk udbredelse i den socialdemokratiske ideologi, må vi følge dens udbredelse i Danmark. For at kunne gøre dette og for at kunne sige noget om hvilke aspekter fra marxismen der blev inkorporeret, vil jeg først se på den korte socialistiske tradition der eksisterede før marxismens indtog i landet.

Frederik Dreier (1827-1853) der som den første forsvarede de socialistiske ideer i Danmark er antageligt blevet inspireret af en række Proudhon-artikler, der offentliggjordes i *Kjøbenhavnsposten* i 1847.²² I et antal artikler fra efteråret 1848 og indtil hans tidlige død som 26 årig i 1853, fremsatte han sine socialistiske ideer som inspireret af Proudhon (1809-1865) og den tyske unghelienar Max Stirner (1806-1856). Dreier har så vidt vides ikke været influeret af Marx eller Engels der omkring samme tid udgav *Det kommunistiske manifest*. I forordet til tidsskriftet *Samfundets Reform* ser vi en kapitalismekritik uden påvirkning af Marx' kapital analyse. Dreier skriver her om "Arbejdet Frigjørelse fra Pengemagtens Aag"²³ der ses som hovedopgave²⁴ og sætter derved pengene og ikke kapital som hovedfjenden. I artiklen *Capital og Arbejde*, fra *Samfundets Reform* nr. 2 og 4, uddyber han synet på kapitalen. Han fremsetter her den før-marxistiske forestilling, om at den herskende klasse udbytter arbejderne ved at købe arbejdet billigt og sælge produkterne dyrt. Uddybende skriver han, at der ikke eksisterer nogen modsætning mellem kapital og arbejde men at pengene er den eneste magt.²⁵ Mens disse ideer i tiden op til 1848 revolutionerne var blevet set mildt på af både *Kjøbenhavnsposten* og håndværkerne i *Hippodrombevægelsen*, stod Dreier og kredsen omkring ham ganske alene med ideerne i de efterfølgende år. Efter Dreiers død kom den socialistiske udvikling til at ligge stille i mange år.²⁶ I Danmark som i resten af Europa aftog interessen for kommunismen og socialismen i 1850-60erne, og den primære danske kontakt med ideerne opstod blandt håndværkere der var på valsen. Danmark måtte vente til sommeren 1871, før dette manifesterede sig i en egentlig organisation.

Den første Marx reception

På trods af adskillige tilløb til at starte en socialistisk organisation blev det først virkelighed i sommeren 1871. Louis Pios (1841-1894) *Socialistiske Blade*

slog ned som et lyn i det politiske miljø. Modsat tidligere blev de socialistiske ideer nu forsvaret åbent og tiltrak et stort publikum. Men mest afgørende for udviklingen af en socialdemokratisk ideologi var, at disse læsere og tilhørere var arbejdere, der kunne forbinde de beskrevne ideer med deres livserfaring. *Socialistiske blade* var en sådan succes, at Pio (1841-1894) fra juni 1871 lader dem afløse af ugebladet *Socialisten*. I september samme år oplyser Pio i et brev til Marx, at 3000 allerede har tegnet abonnement på det nye ugeblad.²⁷ Der var altså stor grobund for de socialistiske ideer. Hvad de socialistiske ideer så var, var mindre klart, ikke mindst for Pio selv.

Pio kendte formentligt mere til Lassalle end til Marx. I sin første pjece fremlægger han ideer, der er inspireret af Lassalles ideer om den jernhårde lønningslov. En ide der hævder at løn og leveomkostninger er sammenkædede under kapitalismen. Pio forklarer det ganske godt når han skriver:

“Retter lønnen sig efter, hvad der behøves for at eksistere så følger deraf med jernhård nødvendighed, at hvis arbejderne pludselig kunne leve en mark billigere om dagen, så ville arbejdslønnen synke med en mark om dagen”²⁸

I det følgende blad agiterer han dog for at oprette fagforeninger efter engelsk eksempel, hvilket ville være formålsløst hvis Lassalles teori var rigtig, og således reviderer han med tiden sit første synspunkt.

Hæver vi blikket til organisationsniveau afholdt Socialdemokratiet i 1876 sin første kongres, der fandt sted i forsamlingshuset Gimle på Frederiksberg. Kongressen blev på den ene side tegnet af et opgør med den pionistiske ledelsesstil, men på den anden side også – mere interessant i denne henseende – med en gruppe lassalleanere der kun mente at arbejderbevægelsen burde arbejde politisk og ikke fagligt, dvs. stille op til valg men ikke bygge fagforening. Lassalleanerne blev besejret og mødet vedtog et program, der i store træk var en afskrift af det tyske SDAPs Gotha-program. Et program, der som bekendt var et kompromis mellem lassalleanerne i den almindelige tyske arbejderforening (ADAV) og de marxistisk inspirerede Eisenachere.

Denne programdebat var første gang, at bevægelsen som helhed fik mulighed for at ytre sine holdninger. Indtil da havde det været partiets ledere der havde bestemt det politiske grundlag, der skulle arbejdes på. Men det blev nu op til de delegerede, at fastlægge den kommende kurs. Programmet blev et kompromis mellem et forslag fremsat af den århusianske kurvemager Georg Bliemann (1845-1899), der var præget af lassalleanske tanker, og et forslag fra sproglærer J. P. Bjørnstrup (1848-1915). Bliemann havde næsten ordret oversat det tyske Gotha-program til dansk, mens Bjørnstrups ændringer især angik inddragelsen af præstegårdsjorde og statens omsorg for samfundets sva-

geste.²⁹ Programmet var ligesom sit tyske forlæg et kompromis mellem marxistiske og lassalleanske ideer, hvor det lassalleanske islæt var det dominerende. Der var dog mindre ændringer i det danske program der trak det længere væk fra den lassalleanske position. Fra den marxistiske teori var især klassekampsteorien hentet, dvs. teorien om at samfundet med tiden ville splitte sig i to antagonistiske klasser fanget i en kamp med hinanden, mens de økonomiske teorier og udtryk var fraværende.

Ideerne om den jernhårde lønningslov kom ikke med i programmet og spillede kun en mindre rolle indtil i årene op til, hvor de kort var kommet i forgrunden pga. arbejdsløsheden.³⁰ Da det igen lykkedes for fagforeningerne, at kæmpe forbedrede lønninger igennem, forsvandt modstanden imod fagforeningsarbejdet. I praksis havde kravet om faglige organisationer og deres involvering i kampen for højere løn, overhalet de teoretiske diskussioner.

Gennem diskussionen i partiet, parallelt med de tyske diskussioner om at skabe et enhedsparti, træder partiet ind i, hvad af flere betegnes, som partiets første teoretiske periode.³¹ Som Claus Bryld skriver var det i denne periode at:

“Det danske socialdemokrati knyttede sig til den marxistiske strategi, som den i hovedtræk var udformet af Marx og Engels i 1. internationales tid og senere i deres forhold til især det tyske Socialdemokrati.”³²

Spørgsmålet er så, hvad denne marxisme var.

Det kan vi undersøge i en række udgivelser, der så dagens lys i disse år. I de første år sker det i partibladet og avisen hvor vi finder en række tekster fra Marx og Engels' hånd: *Almindelige statutter for den internationale arbejderassociation* (1871), *Borgerkrigen i Frankrig* (1872), to uddrag af *Kapitalen* (1876), *Det kommunistiske manifest* (1884), *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab* (1884), *Familien staten og privatejendommens oprindelse* (1888), *Kritik af Gotha programmet* (1891) og *Lønarbejde og kapital* (1892). Fra 1885 udgives pjeceserien *Socialistisk bibliotek* og tre år efter serien *Socialistiske skrifter*. Heri blev der trykt både danske teoretiske værker men også udenlandske deriblandt Marx og Engels. Indflydelsen behøver naturligvis ikke at være kommet gennem tekster af udenlandske forfattere, men kan også være blevet overført gennem samtaler eller upublicerede brevvekslinger med udenlandske marxister. Denne artikel beror dog alene på trykte kilder.

I de nævnte tekster introduceres et antal kerne ideer i den marxistiske tænkning. Blandt disse, at arbejderklassens befrielse er arbejderklassens eget værk og at arbejderklassens kamp ikke blot er en kamp for bedre vilkår, men en kamp for afskaffelse af selve klasseherredømmet. Der bliver også givet en gedigen dosis deterministiske tankegang, der kommer til at betyde så meget for

marxismen, og som til tider hævder at arbejderklassens overtagelse af den økonomiske magt vil ske med en naturnødvendighed. Desuden introduceres en del af marxismens kerneord: merværdi, produktionsmidler, produktionsforhold, produktionsmåde, produktivkræfter og overproduktion. Alle begreber som vi i de kommende afsnit vil møde hos de danske socialdemokrater.³³

De økonomiske teorier

Vil vi forstå de første ansatser til marxistisk indflydelse på den økonomiske tænkning kan der springes to år frem fra Gimlekongressen, til efteråret 1878, hvor der foregik en diskussion i *Social-Demokraten* om arbejdsløshed og overbefolkning, der skarpt tegner en af uenighederne op. I en polemik med *Social-Demokratens* redaktør Saxo W. Wiegell (1843-1909) offentliggjorde flertallet af Socialdemokratisk forbunds hovedbestyrelse d. 20. november en tekst, hvor de fremsatte partiets officielle politik. Wiegell havde i sit indlæg i avisen kommenteret den igangværende økonomiske krise. Han hævdede på malthusiansk vis, at der i Danmark fandtes en absolut overbefolkning, der var skyld i den faldende levestandard, ikke kun for arbejderne men også for kapitalisterne. Begge klasser havde som følge af dette en interesse i en øget udvandring, hvorved overbefolkningen ville mindskes og krisen ville aftage.³⁴ Sådan så polemikkens anden part ikke på udviklingen. Hovedbestyrelsens flertal skriver som modsvar at:

“Socialdemokratiet har altid betonet, at Kriser og den dermed følgende Arbejdsløshed er en følge af den bestaaende kapitalistiske Produktionsmaade, og at den eneste maade, hvorpaa man virksomt og varigt kan hæve Arbejdsløsheden er ved at faa den nuværende bestaaende privatkapitalistiske Produktionsmaade hævet og i stedet for faar indført et Produktionssystem, som er baseret på Socialistisk Grundlag [...] Kapitalen er vokset i en forbavsende Grad paa enkelte Hænder, nemlig hos Kapitalisterne [...] Sagen er den, at der i alle Lande under de nuværende Produktionsforhold findes overflødig Arbejdskraft, en Reservearmé af Arbejdere.”³⁵

I dette citat ser vi allerede, hvilken indflydelse den marxistiske tankegang havde haft på et tidligt tidspunkt. For det første hævdes det, at kriser under kapitalismen fortrinsvis skyldes produktionsmåden og ikke andre forhold. Samt at dette kun kan løses ved, at udskifte den nærværende produktionsmåde med en socialistisk. For det andet fastholdes ideen om to antagonistiske klasser, der bevæger sig længere og længere væk fra hinanden, og ikke som Wiegell havde hævdet, havde en fælles interesse i den igangværende krise. Alle

tanker som hovedbestyrelsens medlemmer kan have mødt gennem at læse Pios oversættelser af de nævnte dele af *Kapitalen*, eller fra læsning af *Det kommunistiske manifest* på fremmedsprog.³⁶ Sidst men ikke mindst gør hovedbestyrelsesflertallet brug af en omformulering af den for Engels så karakteristiske militærmetaforik³⁷ fra *Den arbejdende klasses stilling i England* om en industriel reservearmé. Denne tekst bliver for øvrigt først oversat til dansk og publiceret ti år senere.³⁸ Ledelsens kendskab til begrebet kan enten skyldes kendskab til teksten på fremmedsprog, formuleringen i *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab*, eller at denne formulering var populær hos udenlandske socialister, som man læste. Tredive år senere er formuleringen industriel reservearmé stadig i brug.³⁹

Samfundsforståelsen

Den klareste kilde til partiets samfundsforståelse i den første periode bliver givet af forretningsfører P. Knudsen (1848-1910) i 1884, i et oplæg til Studenterksamfundet. I oplægget ses det hvordan Socialdemokratiet ser klassekampen, som en uundgåelig del af det kapitalistiske samfund. Knudsen medgiver, at strejkerne er en krigstilstand men:

“Krigstilstanden eksisterer nemlig i Forvejen, idet det herskende økonomiske System allerede for lang Tid tilbage har etableret den, i denne Krigstilstand tvinges Arbejderne til at tage Del.”⁴⁰

Derefter følger han Marx i at mene, at samfundet:

“adskilles efterhånden i to hinanden absolut fjendtlige Klasser, nemlig en mindre der besidder alle Samfundsrigdomme, og et uhyre stort, besiddelsesløst Flertal.”⁴¹

Der sker for Knudsen altså en polarisering i retningen af to antagonistiske klasser. Denne udvikling tilskrives produktionsmidlernes udvikling og det er denne udvikling der vil tilvejebringe overgangen til socialisme:

“Paa samme tid, som Produktionsmidlerne udvikler sig i den retning, jeg har omtalt, udvikler Kapitalismen tillige de kræfter, der vil føre Produktionen over i Statens Hænder og fratage Bourgeoisiet dets Herredømme over Samfundet. Udviklingen af disse Kræfter er ligeledes en fortættelse af den tidligere Udvikling, der i sin tid bragte Bourgeoisiet til Magten. Da Adelen maatte opgive sin Magtstilling til fordel for Kongemagten...”⁴²

Knudsen lægger således ikke kun vægt på produktionsmidlernes udvikling, som en drivkraft for den tidssvarende udvikling, men kobler dette til et historisk perspektiv, hvor sådanne brud tidligere har overført magt fra en gruppe i samfundet til en anden – tanker som Marx havde fremført i *Det kommunistiske manifest*.

I 1888 mente partiledelsen, at det var blevet på tide med en revision af det

*Deltagerne i
Socialdemokratiets
kongres, der fandt
sted 19.-22. juni
1890 i forsam-
lingsbygningen i
Romersgade.*

tolv år gamle program. I 1882 havde der været nogle mindre ændringer, der dog ikke havde været af teoretisk karakter. 1888-programmet adskilte sig fra Gimle-programmet ved, at bevæge sig i en mere marxistisk retning. Især programmets andet afsnit, hvor Socialdemokratiets hovedmål fastslås, havde undergået en forandring. Mens Gimle-programmet, der som løsning på de sociale spørgsmål havde fremsat den lassalleanske teori om produktionsfor-

eninger med statsstøtte, var målet nu at “gøre alle arbejdsmidler til folkets fælles ejendom”. Dette skulle gøres ved at folket skulle have “den umiddelbare ledelse og kontrol” over produktionen, og det bestående lønarbejde skulle afskaffes. Det nye teoretiske grundlag var nu den marxistiske teori om, at arbejderklassen skulle erobre magten i samfundet, for gennem staten at socialisere produktionsmidlerne.

Disse ændringer viser, at Socialdemokratiet i perioden mellem de forskellige programmer havde gennemløbet en teoretisk udvikling i marxistisk retning. Der var dog stadig mange områder, der var uklare samt præget af de lassalleanske islæt. Således fastholdes det, at alle andre partier er en reaktionær masse, og at staten har en central rolle i socialdemokraternes fremtidssyn. Det sidste er et tydeligt ikke marxistisk træk i den socialdemokratiske tænkning, der følger partiet gennem hele perioden.

På kongressen i 1890 ændredes den lassalleanske sætning om at alle andre partier var en reaktionær masse til, at partier der ikke anerkendte målet om, at befri arbejdet fra den udbytende kapitalisme, principielt set var Socialdemokratiets modstandere. Det var en lille men principiel ændring, der dermed åbnede muligheder for samarbejde ud over arbejderbevægelsens rammer.

Bliver vi i studiet af programmer og ser på Århus kongressen i 1894, blev programmet her revideret en smule. Sætningen om Socialdemokratiets modstandere forsvandt helt fra programmet. Der var blevet indført en teori om kapitalkoncentration, altså at kapitalen med tiden vil komme på færre og færre hænder (senere kaldet kapitalkoncentrationsteorien), hvilket tyder på en mere dybtgående forståelse af marxismen. Desuden indgik der i programmet en mere kompromisløs anerkendelse af bevægelsens internationalistiske orientering end i det tidligere program. I praksis stemmer dette overens med partiets tiltræden til Anden internationale, der var blevet stiftet i 1889. A. C. Meyers (1858-1938) udsagn om at programmet måtte bringes i overensstemmelse med den udvikling, der var foregået i partiet, vidner om at det ikke kun var en lille skrivegruppe der interesserede sig for programspørgsmålene men, at det angik en større del af medlemmerne.⁴³ Det var dog ikke alle socialdemokraters intention, at forandre deres program til et marxistisk. Et par dage efter kongressen skrev *Social-Demokraten* en kommentar til det nye program, hvor der øjensynligt lægges afstand til det tyske Erfurt-program der beskrives som rent marxistisk, mens de danske revisioner ikke er gået så langt.⁴⁴ Retningen for udviklingen var dog lagt til at følge den tyske.

I 1903 vedtoges et forslag fra den københavnske partiforening om at udarbejde et ændringsforslag til programmet. Til dette udvalg valgtes: P. Knudsen, F. Borgbjerg (1866-1936), G. Bang, Harald Jensen (1851-1925), G. Trier (1851-1918), Josef Hansen og Vilhelm Andersen. Gruppen var splittet mel-

lem dem der ønskede et mere marxistisk program, og dem der ønskede færre ændringer. Da man ikke havde formået at nå til enighed, fremlagde gruppen på kongressen i 1906 to forslag. Begge forslag var inspireret af Erfurt-programmet, det forslag Trier og Bang havde stillet dog i højere grad end Knudsen, Borgbjerg og Jensens. Begge forslag må siges at have en marxistisk karakter. I *Socialisten* blev de to forslag defineret ved at: "et [er] elastisk og det andet klart og bestemt".⁴⁵ Begge forslag indeholdt kapitalkoncentrations- og polariseringsteorien. Det viser at begge vigtige fløje i partiet var inspireret af marxismen og især havde uenigheder inden for den marxistiske teori. Uenigheder der til dels var afspejlinger af den internationale revisionismedebat. De følgende kongresser valgte ikke at tage stilling til programændringerne, og først i 1913 blev der taget en afgørelse. Forretningsudvalget havde nedsat en ny skrivegruppe hvor P. Knudsen, Josef Hansen og Vilhelm Andersen var udtrådt mens Th. Stauning (1873-1942) tog deres plads. På dette tidspunkt havde de to fløje i programskrive gruppen nået et kompromis og formåede at fremsætte et fælles forslag.⁴⁶ De mest iøjnefaldende forskelle mellem 1913-programmet og det tidligere program, er den udbredte brug af marxistisk terminologi. Der bliver således skrevet om produktionsmidler i stedet for arbejdsmidler, og de undertrykte bliver kaldt lønarbejdere. Endnu et eksempel på at den ideologiske position bevæger sig længere væk fra Lassalle, er at statens rolle udgår fra afsnittet om partiets hovedmål. I stedet skrives der nu mere om samfundets rolle og arbejderklassens rolle i produktionslivet. Klassekampsteorien, koncentrationsteorien og polariseringsteorien var bibeholdt fra de tidligere programmer og en kriseteori bliver antydnet. Selvom alt ikke står knivskarp giver forklaringerne bedre mening end i de tidligere programmer. Årsagen til de sociale problemer bliver utvetydigt henlagt til overklassens ejendomsret til produktionsmidlerne. Og mens de tidligere programmer havde haft sætninger om befrielse af *arbejdet*, brugte 1913-programmet ordlyden fra *Det kommunistiske manifest* om at arbejderens frigørelse må være arbejderklassens eget værk.

Hvad er afgørende for om man er Socialist?

Når vi bevæger os op i tiden, må vi i højere grad udvælge de kilder der undersøges. For at definere undersøgelsesområder for sammenfald mellem socialdemokratisme og marxisme, er det simpleste at se på, hvilke områder socialdemokraterne selv fremhæver. Christian F. Melbye, om hvem vi primært ved at han startede Danmarks første buddhistiske forening i 1921, spørger i *Socialistens* juli nummer i 1907: "Hvad er det der er afgørende for om man er Socialist eller ej?" i en artikel der omhandler netop dette emne. Det hedder her:

“Mange vil sige, at det er, om man hylder den saakaldte “materialistiske” Historieopfattelse. Andre vilde sige, at det var, om man krævede Produktionens – og særlig Udbyttefordelingens socialisering.”⁴⁷

Men det er ikke hvad det handler om for Melbye. Nej, det afgørende er, på hvilken side af den klassekamp som den historiske materialisme lærer om, man stiller sig. Denne holdning til klassekampen og den materialistiske historieforståelse som grundlaget for socialdemokratisk tænkning er han ikke ene om. Gerson Trier skriver i en anmeldelse af senere socialminister K. K. Steinckes (1880-1963) *Kulturbetragtninger*: “Steincke er jo Socialdemokrat, og som saadan kan han jo ikke andet end at anerkende den materialistiske Historieopfattelse”.⁴⁸ Der er ingen spot i denne sætning, fra en rosende anmeldelse af dette værk af Steincke. Det bruges dog til, at sætte Steinckes, ifølge Trier, korrekte brug af den materialistiske historieopfattelse i modsætning til hans ellers idealistiske betragtninger.

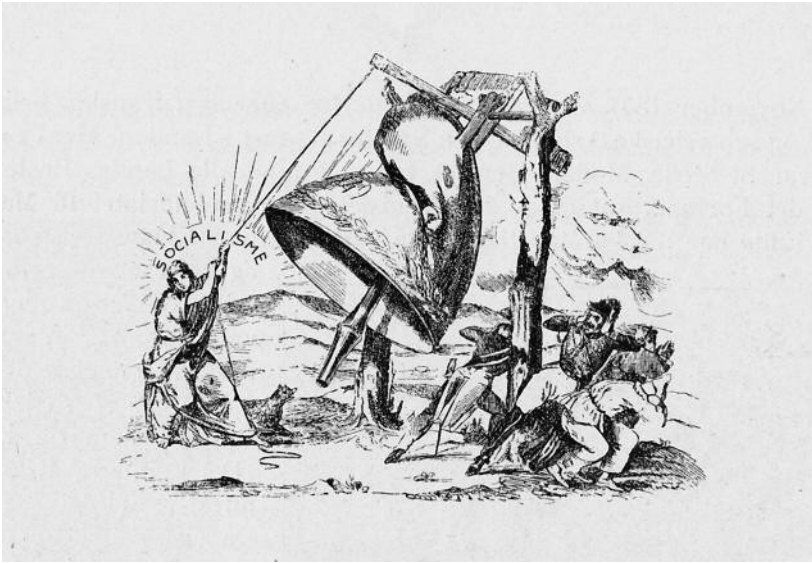
Som vi allerede har set, mente P. Knudsen at historien skred fremad mod socialisme. Dette deterministiske aspekt af socialdemokraternes historieforståelse gennemgår en udvikling frem mod første verdenskrig. Det skyldes at darwinismen i 1880'erne blev den dominerende teori i naturvidenskaben. Med Kautsky (1854-1938) der populariserede denne tilgang som ortodoks marxisme, får dette en indflydelse. På samme måde som darwinismen havde blotlagt naturens love, skulle marxismen vise historiens udviklingslove. Herigennem ville det være muligt ikke blot at forklare historien, men at projicere dens udviklingslove til fremtiden.

For Socialdemokratiet var den vigtigste af disse love selvfølgelig, at kapitalismen som system ville lide nederlag og blive erstattet af et andet. Denne opfattelse ændres gradvist i mere deterministisk retning frem mod første verdenskrig. Den materialistiske historieopfattelse viser ifølge Gustav Bang:

“hvordan proletariatet er bestemt til som den eneste revolutionære klasse at fuldbyrde dødsdommen over den kapitalistiske samfundsordning, og hvordan socialismen bliver dens nødvendige og eneste mulige arvtager.”⁴⁹

Der er her som i Bangs andre tekster tale om en historisk nødvendighed i udviklingen til socialismen.⁵⁰ Denne holdning gør sig også gældende for resten af partiet selvom det ikke bliver udtryk lige så klart. Nic. Petersen giver som skolet marxist i *Den materialistiske historieopfattelse* fra 1907, en meget deterministisk forklaring af teorien. Hans forklaring overlader lidt eller ingen plads til den frie vilje og får Steincke til at skrive et modsvar i form af *Den økonomiske historieopfattelse*. Her angriber han Petersens skrift og slår fast at hverken

xx

En barfodet kvinde i antikkens klæder ringer med socialismens stormklokke og jager Kejser Napoleon III's soldater på flugt. Klokken er udformet som en frygisk hue, de revolutionæres hovedbeklædning 1789-90. Vignet fra "Det danske Socialdemokratis historie 1871-1921" første kapitel s. 3.

fuld fri vilje eller fuld determinisme er korrekte.⁵¹ I stedet sammenligner han med et metaforisk eksempel den materialistiske teori med fundamentet, på hvilket man bygger et hus, og understreger, at det ikke er fundamentet der bygger huset men menneskene. I et tidligere skrift fra 1905 er Steinckes opfattelse ikke baseret fuldkommen på fri vilje. Han beskriver således historien som "den stige der naturnødvendig har sin næste afsats i Socialismen."⁵² Lignende tanker bliver også fremført af Christian F. Melbye i en længere artikelrække, som vi allerede har stiftet bekendtskab med.⁵³ Også Anton Christensen tilslutter sig dette i artiklen *En ny idé* fra 1911. Han forklarer, at det kapitalistiske samfund bærer det nye samfund i sig, og at dette nødvendigvis må komme, også uden at Socialdemokratiet skaber det.⁵⁴ I alle disse eksempler er det nødvendigheden der bærer historieforståelsen.

Kapital forståelse

Thi Klubben drøfter Livets Sag
Vi al Ting dissekerer
Vil vide, hvad der ligger bag
Naar man filosoferer;
Om Varens Fetischkarakter
Vi ofte hører Talen
Og véd, hvad der i Verden sker
I Kraft af "Kapitalen"⁵⁵

Dette udvalgte vers fra digtet *I Klubben* (1903) af A. C. Meyer leder os igen ind i økonomiens fagre verden. Det viser hvor langt nogle socialdemokrater var kommet i deres teoretisk-økonomiske forståelse. Ikke blot formår Meyer at rime på fetischkarakter og viser derved, at dette begreb må have været velkendt for ham og hans læsere, men han lægger samtidigt en ironisk distance til den teoretisering, der foregår i klubberne. Man aner at diskussionsklubberne tidligere er blevet anklaget for, at have ophøjet Marx' ord til en evig sandhed. Det bliver de under alle omstændigheder senere.⁵⁶ Dette ironiseres af Meyer når han skriver at klubbens deltagere ved hvad der foregår i verden, i kraft af at de har læst Kapitalen. Han antyder også, at det er i forståelsen af varens fetischkarakter, at forståelsen for resten af verden ligger skjult. Digtet viser det overskud som De socialdemokratiske diskussionsklubber lægger for dagen i de teoretiske diskussioner. Ikke desto mindre må vi antage, at det kun er en lille gruppe medlemmer der deltager i disse diskussioner.⁵⁷ Lidt bredere appel har partiets teoretiske tidsskrift *Socialisten*, hvor digtet blev bragt, med et oplag på ca. 1000 blade per udgivelse.⁵⁸ For at dykke dybere ned i den økonomiske forståelse kan der dykkes ned i bladets diskussioner.

Igen vil jeg starte med at lade socialdemokraterne komme direkte til orde for at definere, hvad de mente, der afgrænsede den socialdemokratiske økonomiforståelse fra andre. Sådanne definitioner kommer, ligesom i den tidligere debat med Wiegell, tydeligst frem i polemikker. I løbet af 1905 tages en sådan polemik mellem et medlem af Henry George-foreningen og andre socialdemokrater. Henry George (1839-1897) var en amerikansk økonom, der fokuserede sine økonomiske teorier omkring beskatningen af jord. Det er denne fokusering på det georgistiske kapitalbegreb som Steincke i en artikel angriber. Han slår fast, at det for Socialdemokratiet er striden mellem kapital og arbejde der står centralt og, at dette kapitalbegreb er et andet end det der fremføres af georgisterne. Hans primære modstander J. L. Bjørner (1869-1954) opsummerer uenigheden som han ser det, og siger, at Steincke "og de andre Merværditeoretikere (Marxister?) tager [saa] skæbnesvangert Fejl [...] om hvorvidt Produktionsmidlernes værdi (Kapital) er større end jordens værdi."⁵⁹ Steincke bekræfter denne uenighed og gør den socialdemokratiske og georgistiske kapitaldefinition til grundlaget for uenigheden. Den kapitaldefinition som Steincke bruger, er som Bjørner antyder marxistisk og indbefatter, at arbejdet og produktionsmidlernes udvikling er grundlaget for øget kapital. Denne definition af kapitalen lader til at være meget udbredt i partiet, hvorfor Bjørner også kalder det et "socialdemokratisk (marxistisk) synspunkt".⁶⁰ Steincke bekræfter denne kobling mellem det socialdemokratiske og marxistiske kapitalbegreb som modsætning til georgismen.⁶¹

Den anden side af Bjørners karakterisering af uenigheden handlede om

“marxiske Merværditheori”.⁶² Denne teori, som Marx bla. fremsætter i *Løn, pris og profit*, konstaterer, at merværdi opstår, fordi kapitalisten ikke betaler arbejderen det fulde produkt af hans skabende arbejde. Denne udbytning danner ifølge Marx grundlaget for særligt den kapitalistiske produktionsmåde. Denne teori er ligesom kapitalbegrebet også så udbredt i Socialdemokratiet, at Bjørner kalder det “den socialistiske merværdis teori” uden at skelne imellem en marxistisk og socialdemokratisk position.⁶³ Bjørner står forholdsvis alene i Socialdemokratiet og bliver fremover især en vigtig skikkelse i den georgistiske bevægelse der i 1922 stifter partiet Retsforbundet, for hvem to af Bjørners børn bliver politikere.

I artiklen *Socialdemokratiet og Studenterne* definerer Gustav Bang den socialistiske teoris centrale opgaver som den materialistiske historie opfattelse og værdilæren.⁶⁴ Værdilæren vil for Bang sige den marxistiske definition af forskellen mellem brugsværdi og bytteværdi. Denne definition ligger til grund for merværditeorien. I artiklen *Arbejdet* fra 1912, der er vendt mod en anden georgist der dog ikke er medlem af Socialdemokratiet, forbinder Bang værdilæren med den marxistiske kriseteori. Han forklarer hvordan forøgelsen af antallet producerede brugsværdier, ved investeringer i nye maskiner samtidigt medfører, at bytteværdien (Værdien) af den enkelte vare falder. Mens georgismen i partiet har en kort levetid udvikles den marxistiske teori. Dette sker ikke blot i små kredse, men i partiavisen hvor Bangs artikler bliver trykt, der i 1910 nåede op på et oplag på 56.000.⁶⁵ At Bang kan gå i dybden med forklaringen af merværditeorien viser samtidigt, at teorien er så udbredt blandt partiets medlemmer, at den kan fremstilles i kompleks form.

I forhold til de tidlige diskussioner bliver det tydeligt, at begrebet produktionsmidler begynder at vinde større indpas. Arbejdsmidlerne, det begreb der tidligere havde været i brug forsvinder til gengæld langsomt. Det bliver også tydeligt, at der i hvert fald er en del af de danske socialister, der er bekendte med de økonomiske teorier. Det er her især merværdi og arbejdskraft, der er nøglebegreber. Ikke alle lader sig dog overbevise af de teoretiske vendinger. P. M. Poulsen mener for eksempel at det er en “saavel ulogisk som umoralsk sætning at Arbejdskraften skulle være en vare”. Denne holdning står han dog alene med, og selv J. L. Bjørner der i 1914 stadig holder fast i den georgistiske kapitalbegreb taler om arbejdslønnen som “(Prisen paa mennesker)”.⁶⁶

Der foregår ikke meget skriftlig diskussion socialdemokraterne imellem om de økonomiske spørgsmål. Diskussionen føres i stedet med tilhængere af andre økonomer. Først Malthus og Lassalle og siden Henry George. Alle disse kampe bliver afgjort til den marxistiske teoris fordel. Det er især grundlaget for den marxistiske teori, merværdibegrebet der accepteres. Men med denne accept følger logisk en række andre teoretiske antagelser. Først og fremmest

værdilæren men som vi skal se i næste afsnit også mere avancerede politiske teorier. Fra denne grundlæggende forståelse, der i hvert fald bliver forelagt medlemmerne i avisen, udspænder forståelsen sig til diskussionsklubbernes dybere forståelse og deres vittigheder om varens fetischkarakter. Semantisk ses det, at der sker en bevægelse i retningen af en mere stringent brug af de marxistiske begreber. Arbejdskraft bliver et velkendt udtryk, der bruges bredt gennem partiet, ligesom vi også ser, at kapitalbegrebet der har fulgt arbejderbevægelsen siden Dreier, fremover bliver brugt i sin marxistiske forstand.

Et er teori

Den store ekspansion i tilegnelsen af marxistisk teori efter 1900 betyder, at man i denne periode for alvor begynder at se forskellene mellem teori og praksis. Det er afgørende at forstå, at dette skel ikke kunne opstå tidligere, fordi der ikke var en integreret teori, som der kunne ses bort fra. At teorien begynder at spille en større rolle i bevægelsens i disse år, skyldes ikke mindst en ny generation af partimedlemmer, der begynder at blande sig i debatten. I denne afklaring kom diskrepansen mellem teori og praksis til syne. Denne teoretiske udbygning falder sammen med, at Bernstein i Tyskland fremlægger sin revision af marxismen. Han kritiserer særligt det der blev kaldt polariseringsteorien og elendighedsteorien. Teorien der hævder at kapitalen vil koncentrere sig på færre og færre hænder, hvilket vil forarme arbejderklassen og lede til en polarisering af klasserne. Denne polarisering og fattiggørelse vil (mere eller mindre nødvendigt) udmunde i det endelige opgør mellem klasserne og således falde sammen med kapitalismens sammenbrud. Igennem denne revision begynder socialdemokraterne for første gang at øjne et teoretisk grundlag, der stemmer bedre overens med den førte praksis end den ortodokse marxisme, der bliver udøvet samtidigt. Modsat de tidligere nævnte teorier, havde revisionismen en praktisk anvendelighed for socialdemokraterne. Den stillede krav om rammetænkning og -målsætninger til den reformiver og pragmatisme, som var en del af socialdemokraternes hverdag. Dette sammenfald mellem teoretisk oprustning og behovet for ny teori var dog ikke umiddelbart klart. For datidens socialdemokrater blev Bernsteins teorier ved deres fremkomst ikke modtaget vel af partiets som helhed. Socialdemokraterne evnede således kun ved tilbageblik at værdsætte sammenfaldet, mellem den politik de førte og Bernsteins teorier.⁶⁷ En kløft mellem revisionister og revolutionære lod sig derfor heller ikke skelne på det teoretiske område.

Trods denne kløft var der dog meget marxistisk teori der blev anvendt i praksis. Merværditeorien og klassekampsteorien kom til at spille en vigtig rolle i den økonomiske forståelse. Som et vedhæng til dette blev også værdis-

læren inkorporeret. Teorien passede godt ind i det fagforeningsarbejde som Socialdemokratiet fra start 1870'erne havde beskæftiget sig med. Her gjorde arbejderne sig erfaring med, at sælge deres arbejdskraft på arbejdsmarkedet, og lærte af erfaring, at deres løns størrelse ikke var mejslet i sten, men i stedet kunne forhandles. Merværdirate og profitrater var ikke fastlåste størrelser, men afhæng af lønkampenes forløb og mængden af fast kapital, som blev indsat i produktionsprocessen.

Et andet koncept der behandlede udbyttets fordeling, var kravet om arbejderens ret til det fulde udbytte af sit arbejde, som fremsat i Gimle-programmet. I stedet for dette krav begyndte Socialdemokratiet at kæmpe for, at arbejderne skal yde efter evne og nyde efter indsats. Når partiet går væk fra denne tidlige lassalleanske formulering, er der flere faktorer der spiller ind. På den ene side har man været påvirket af Marx' formuleringer i *Kritik af Gotha-programmet*, på den anden side passer retten til det fulde udbytte, dårligt sammen med accepten af merværditeorien og opbygningen af en fagforeningsstrategi på den baggrund. Det socialdemokratiske - yde efter evne, nyde efter indsats - princip lader sig derimod forsvare inden for merværditeoriens forståelse af den kapitalistiske økonomis faktiske virkemåde. Det er hverken muligt eller ønskeligt at blive lønnet med arbejdets fulde produkt. Arbejdernes kamp for at erobre terræn inden for denne ramme har et kollektivt mål for øje. Vigtigheden af dette koncept kan ses på de mange røde faner hvor ret og pligt påskrifterne henviser til klassesolidariske krav vendt mod den herskende klasses privilegier.⁶⁸ Disse solidariske krav opstår på baggrund af en forståelse om kollektivt ansvar klassens medlemmer imellem. Det er ud fra dette begreb om kollektivt ansvar at ideen om velfærdsstaten senere opstår. Da Socialdemokratiet i 1950- og 60'erne opbyggede velfærdsstaten, skete der i stigende grad et skift væk fra princippet om "noget for noget". I stedet blev velfærdsydelserne skattefinansieret og alle kunne få del i dem. Man var overgået til et princip om "noget for ingenting".⁶⁹ Man kan sige, at dette er den socialdemokratiske udmøntning af manifestets formulering om at "yde efter evne, nyde efter behov". Denne konklusion kunne nås, fordi man på et tidligt tidspunkt havde forkastet ideen om, at enhver skulle have sit fulde arbejdsudbytte. Således kan man kort iagttage, nogle af de konsekvenser som disse øjensynligt ligegyldige teoretiske skærmydsler havde.

Et punkt hvor den teoretiske diskussion på tydelig vis spillede en rolle i det praktiske arbejde, var på spørgsmålet om parlamentariske samarbejdspartnere. Ved at partiets flertal valgte at skrotte den lassalleanske idé om, at alle andre klasser var en reaktionær masse, åbnede der sig muligheder for samarbejde. Det blev styrket af, at Socialdemokratiet indledte sit samarbejde med Venstre fra starten af perioden. Selvom dette samarbejde til at starte med især

var til Venstres fordel, endte det med at blive en vigtig del af den socialdemokratiske strategi. Da Venstre blev splittet, var det fortsatte samarbejde med det Radikale Venstre grundlaget for, at Socialdemokratiet i 1924 kunne danne regering under Stauning. Da partiet kom i gang med det praktiske arbejde, valgte man at se bort fra teorien, og lod de taktiske overvejelser veje tungest. På den baggrund blev marxismen siden brugt til at retfærdiggøre denne beslutning. Det kan ses ved eksklusionerne af G. Trier og Nic. Petersen hvor man vælger, at trykke de breve, som Engels har skrevet til den tyske opposition i *Social-Demokraten*.⁷⁰ Disse udtrykker at det ikke er nok at være akademisk dannet og hævde at bruge marxismen for at være en god socialdemokrat.⁷¹ Som før bruges teorien især retrospektivt til at retfærdiggøre beslutninger og handlinger.

Mens nogle teoretiske indsigter blev brugt måtte andre vige for praksis. Mens socialdemokraterne nok var enige med hinanden om at middelstanden ville forsvinde med tiden, var det ikke noget man ville bygge sin politik på. Polariseringsteorien kommer således ikke til at spille en rolle i den praktiske politik. I stedet appellerede man i høj grad til småborgerskabet i valgkampene. Det skyldtes, at man var klar over at arbejderklassen i første omgang ikke ville være talrig nok, til at udgøre befolkningens flertal.

Hvad der gjaldt polariseringsteorien, gjorde sig også gældende for elendighedsteorien. Trods heftige diskussioner om den, fik teorien ikke en praktisk betydning. Socialdemokraterne var over den brede linje enige om, at der foregik en relativ forarmelse af arbejderklassen. Forstået således, at arbejderklassen fik en relativt mindre del af udbyttet, for hver gang der blev investeret i nyere maskiner. Den tendens som Steincke fremhæver, som skal bremse dette, arbejdernes organisering, var allerede i gang. Derudover kunne der kun fremsættes kravet om, at udbytningen skulle ophøre. Dette fremlagde socialdemokraterne i deres program fra 1913, men det kan næppe regnes for en praktisk foranstaltning. Heller ikke revisionismens kritik af teorien, blev fulgt op fra officielt hold, fordi teorien ikke spillede nogen rolle.

Den vigtigste teori der spiller en stor rolle i teksterne, men som ikke kan genfindes i det praktiske arbejde, er overgangen fra en samfundsform til en anden. Det er denne diskrepans mellem teori og praksis som mange forskere tidligere har fokuseret på, når de behandlede Socialdemokratiets forhold til marxismen. Igennem den behandlede periode, ændres de forestillinger socialdemokraterne har om drivkræfterne bag udviklingen i retningen af et nyt samfund. Samtidigt ligger endemålet for deres stræben – socialismen - hele perioden igennem fast. Selv Borgbjerg, der fra start af havde været en forfægter for evolutionsideen, udtalte i et polemisk indlæg i Folketinget i 1889 hvordan: "Socialismen vil sige, at der ud af det nuværende samfund vokser et nyt sam-

fund, det socialistiske”.⁷² Mens revisionisterne især angriber denne forestilling, med deres angreb på de andre teorier, ændres den officielle målsætning ikke. Den vedbliver at være statsovertagelse af produktionsmidlerne.

Fra 1888 programmet og frem var det blevet angivet, at midlerne til at opnå socialisme var det politiske demokrati samt økonomiske og sociale reformer. Det betød at man fulgte reformernes vej for at få dette tilvejebragt. Der var for socialdemokraterne to betingelser der skulle være opfyldt for at der kunne være tale om en revolution. På den ene side skulle kapitalismen være udviklet så meget at produktionsmidlerne kunne overtages. På den anden side skulle arbejderklassen selv være organiseret og uddannet nok til, at kunne overtage magten. Hvornår disse to faktorer var udviklet nok, kunne der ikke siges noget om. Derfor kastede partiet sig især over, at udvikle den demokratiske politik, der blev set som en forudsætning for den socialdemokratiske magtovertagelse. Kampen for demokratiet kom til at stå central i hele perioden, og afsluttedes først ved den nye grundlovs indførelse i 1915. Denne kamp betød så meget for socialdemokraterne, at det også blev bemærket i samtiden. I en rapport fra kongressen i 1910 nævnes det med utilfredshed at Borgbjerg trækker linjen mellem demokrater og ikke demokrater i stedet for mellem over- og underklassen.⁷³ Denne samme skelnen giver Bernstein også udtryk for i sin forklaring af revisionismen. Han skriver at demokratiet er et middel og et mål på samme tid.⁷⁴

Hvis elendighedsteorien og dennes indbyggede sammenbrudsteori havde nogen effekt i Danmark, så var det, at den udskød en situation, hvor objektive og subjektive forhold var udviklede nok til en revolution, til en fremtid hvor kapitalismen ville bryde sammen under sin egen vægt. Dette kan godt have været tilfældet, selvom Claus Bryld skriver at danskerne aldrig udviklede samme attentisme som i Tyskland.⁷⁵ I stedet vedkendte socialdemokraterne sig Bernsteins reformstrategi, men uden at tage den teoretiske konsekvens som han havde gjort. Der var i Danmark heller ikke tale om et brud, men en kontinuitet af reformsøgende politik, og denne reformpolitik havde stadig som mål, at overskride det kapitalistiske samfunds grænser:

“Overalt hvor der indenfor det nuværende samfund gennem et praktisk reformarbejde kan skabes værdigere og lysere livsvilkår for befolkningen er Socialdemokratiet forrest. Men summen af alle de mange enkeltfremskridt rækker ud over de beståendes grænser.”

som der står i Wiinblads programkommentar fra 1901, der må ses som den officielle holdning.⁷⁶

Teoriens anvendelighed

Spørgsmålet om marxismens indflydelse i Socialdemokratiet handler om langt mere end blot den praktiske anvendelighed af teorien om overgangen mellem produktionssystemer. Mens dette i splittet mellem socialdemokrater og kommunister fremefter kom til at være det dominerende spørgsmål, og derved har påkaldt sig mange forskeres opmærksomhed, spillede det en meget lille rolle for datidens socialdemokrater. For dem var det især de økonomiske teorier, der var afgørende for, at kunne forklare de erfaringer man gjorde sig i det politiske arbejde. Først senere gik det op for tilbageskuende socialdemokrater, hvor de teoretiske skillelinjer af betydning gik.

Denne undersøgelse skulle gerne gøre klart, at forskellen på hvilke tanker der er blevet inkorporeret fra den socialdemokratiske ideologi til praksis, ikke udsprang af at teorierne ikke blev forstået. Mange socialdemokrater kunne gengive ideerne korrekt. Det er også tydeligt at socialdemokratiets praksis ikke opstod på baggrund af en teoretisk forståelse, men at teorien blev accepteret fordi den passede til praksis. Det skyldes i højere grad, at emner og begreber der ikke blev inkorporeret i praksis, ikke blev det, fordi det ikke gav mening i den politiske situation. Teorien gav svar på nogle spørgsmål, der ikke blev stillet i hverdagens kampe, fordi udviklingen ikke satte dem på dagsordenen. Det var klassekampen der bestemte om en teori kom til udfoldelse eller ej.

I de ideologiske og teoretiske kampe som førtes i partiet, vinder den marxistiske ideologi over hele linjen. Hvor marxismen mødes med teoretisk modstand fra andre teorier, dvs. lassalleanismen, malthusianismen og georgismen, lider disse nederlag. Hvor marxismens ideer ikke slår igennem til den socialdemokratiske ideologi, skyldes det, at den bliver mødt, af en praksis der er forskellig fra ideologien. Gennem perioden er den universalitet der binder teori og praksis sammen klassekampsbegrebet. Mens der også ud over den behandlede periode kan findes brug af de her undersøgte kerneprincipper bliver universaliteten med tiden ændret. Da Socialdemokratiet ved den behandlede periodes udgang i større og større grad rettede sig mod at administrere kapitalismen ændredes universaliteten til at omhandle demokratiet. Det muliggjorde accepten af revisionismen, der netop havde demokratiet som sin universalitet.

Marxismens ideologiske aftryk på Socialdemokratiet var således med til at få opbygget fagbevægelsen og skabe en parlamentarisk praksis ud over klassegrænserne.

Noter

1. Claus Bryld: *Den Demokratiske Socialismes Gennembrudsår: Studier I Udformningen Af Arbejderbevægelsens Politiske Idelogi I Danmark 1884-1916 På Den Nationale Og Internationale Baggrund*, København 1992, s. 58.
2. Bryld 1992, s. 61.
3. Niels Ole Finnemann: *I Broderskabets Aand. Den Socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie*, København 1985, s. 77.
4. Et aspekt der træder tydeligt frem når arbejderbevægelsen accepterede lønarbejdet mens den samtidig prøvede at bekæmpe kapitalismen. Finnemann 1985, s. 100.
5. Bryld, Claus: *Den socialdemokratiske idearv: politiske grundværdier i dansk arbejderbevægelse før velfærdsstaten: en antologi*, Roskilde Universitetsforlag, Roskilde 2004, s. 229.
6. Callesen, Gerd mfl.: *Fremad og aldrig glemme, ti års forskning i arbejderbevægelsens historie – status og perspektiver*, København 1981 s. 16.
7. Callesen, Gerd mfl., s.25.
8. Lindén, Trine: “Lad stå hvad ikke kan falde”, *Arbejderhistorie*, nr. 2, Selskabet For Arbejderbevægelsens Historie, København 1999, s. 48.
9. Jørn Henrik Petersen: “Pligt og ret i den socialdemokratiske idearv”, *Arbejderhistorie* nr. 3, December 2014 og Anders Dybdal: *Socialdemokratiske tænkere* København 2014.
10. Et af brevene der er trykt i *Social-Demokraten*, “Et brev”, vurderes at være et falsum og er ikke medtaget i undersøgelsen. Callesen, Gerd mfl.: *Marx i Danmark*, s. 128.
11. “Det første Aar”, *Socialisten*, Årgang 1, nr. 12.
12. Medlemstal hentet fra Danmark for Folket, AOF 1936, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv – 2004, http://www.arbejdermuseet.dk/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=136&Itemid=10
13. “Svar til min ikke-kristne Partifælle!”, *Socialisten*, Årgang 10, nr. 2.
14. H. P. Larsen: “Socialdemokratiets århundrede og Karl Marx klubben”, *Socialisten*, 2. årgang, nr. 6.
15. Eric Hobsbawm: *Age of Empire*, London 1988, s. 118.
16. Albert S. Lindemann: *History of European Socialism*, New Haven 1983, s. 134-135.
17. Lindemann 1983, s. 134.
18. Lindemann 1983, s. 135.
19. Bryld 2004, s. 249.
20. F.eks. Lise Tøgeby: *Var de så røde?*, Aalborg 1968.
21. Hans-Josef Steinberg: *Sozialismus und deutsche Sozialdemokrati*, Bonn-Bad Godesberg 1972, s. 60.
22. Bertel Nygaard: *Det røde spøgelse. Kommunismen og 1840'ernes politiske kultur*, Tastrup 2014, s. 127.
23. Levy, Jette Lundbo og Morten Thing: *Dansk socialistisk teori 1850-1900*, København 1973, s. 35.
24. Knud Knudsen: *Kampen for en bedre tilværelse. Arbejdernes tilværelse fra 1800-tallet til 1900*, København 1991, s. 23.
25. Frederik Dreier: *Samfundets Reform*, København 1953, s. 17-18.
26. Hans-Norbert Lahme: “Niels Lorentz Petersen og Den danske Arbejderbevægelse 1871-1877”, *Årbog for arbejderbevægelsens historie 4*, København 1974, s. 89.
27. Pio's brev til Marx 18 september 1871, Oluf Bertholt: *Pionere. Mændene fra halvfjerdsernes arbejderbevægelse*, København 1938, s. 38.
28. Louis Pio: “Socialismen i dens forhold til historien”, *Socialistiske blade I*, København 1871.
29. Bryld 1992, s. 482.
30. Per Salomonsson: *Socialismen og socialdemokratiet. Indføring i dansk arbejderbevægelses teoridannelse 1871-1884*, København 1974, s. 49.
31. Bryld 2004, s. 254.

32. Bryld 2004, s. 108.
33. En uddybning af artiklens argumenter kan findes i mit speciale: Reinout Bosch: *Marxismens rolle i den socialdemokratiske ideologi før første verdenskrig*, Saxo Institutet, KU 2015.
34. *Social-Demokraten* 8., 10. og 12. nov. 1878.
35. *Social-Demokraten* 20. nov. 1878.
36. 'Det britiske landproletariat' og 'Irland' *Social-demokraten* 10. maj og 8. juni 1876. Manifestet bliver efter alt at dømme først oversat til dansk i Social-demokratens spalter i 1884, trods henvisninger til en dansk oversættelse i både 1848 og 1872 udgaven.
37. Wolfgang Streeck: "Engels Second Theory" *NLR* 123, May/June 2020.
38. *Social-Demokraten* 31. dec. 1887-4. jan. 1888.
39. "Georgismen og socialdemokratisk kritik" *Socialisten*, Årgang 3, nr. 8 og "Arbejdsløshed", *Socialisten*, Årgang 8, nr. 5, Gustav Bang: "Arbejdsløsheden", *Arbejderklassens liv og dens kamp I*, København 1915, s. 251; *Social-Demokraten* 21. mar.-19. apr. 1909.
40. *Social-Demokraten* 14. maj 1884.
41. Uffe Østergaard: "Socialismen", *Den materialistiske historieopfattelse i Danmark før 1945. 1. En antologi med eksempler på forholdet mellem teori og praksis*, København 1973, s. 41.
42. Østergaard 1973, s. 40.
43. *Social-Demokraten*, 8. jul. 1894.
44. *Social-Demokraten*, 11. jul. 1894.
45. "Fra Kongressen- partiprogrammet", *Socialisten*, Årgang 4, nr. 2.
46. Bryld 1992, s. 491.
47. "Socialisme", *Socialisten*, Årgang 5, nr. 1.
48. "Kulturbetragtninger af K. K. Steincke", *Socialisten*, Årgang 10, nr. 3.
49. Gustav Bang: *Den materialistiske historieopfattelse*, København 1934, s. 56.
50. Dette kan også genfindes i Gustav Bang: *Arbejderklassens liv og dens kamp*, København 1915, bind I; "Arbejdets forvandling" s. 150, "Socialdemokratiet og Studenterne", s. 41 og "Social selverkendelse", s. 96.
51. K. K. Steincke: *Den økonomiske historieopfattelse*, København 1909, s. 25, denne benævnelse har Steincke for øvrigt ikke selv fundet på men sandsynligvis lånt af den tyske historiker Paul Barth: Harald Berntzen (red.), *Socialismens forudsætninger*, Oslo 1973, s. 122.
52. "Grundloven og Arbejderne", *Socialisten*, Årgang 3, nr. 2.
53. "Socialismen", *Socialisten*, Årgang 5, nr. 2.
54. "En ny Idé", *Socialisten*, Årgang 9, nr. 2.
55. "I Klubben", *Socialisten*, Årgang 1, nr. 1.
56. "Svar til min ikke-kristne partifælle!", *Socialisten*, Årgang 10, nr. 2.
57. "Socialdemokratiets århundrede og Karl Marx klubben" *Socialisten*, Årgang 2, nr. 6.
58. "Det første Aar" *Socialisten*, Årgang 1, nr. 12; "De første fem" *Socialisten*, Årgang 6, nr. 1.
59. "Afsluttende bemærkninger", *Socialisten*, Årgang 5, nr. 2.
60. "Georgismen" *Socialisten*, Årgang 4, nr. 1, også Gustav Bang taler i Georgismen om georgisternes "vrang kapital begreb", *Socialistiske skrifter* nr. 18, København (1910) s. 41.
61. "Afsluttende bemærkninger om Georgismen!", *Socialisten*, Årgang 5, nr. 1.
62. "Georgismen", *Socialisten*, Årgang 4, nr. 9 og "Georgismen og den socialdemokratiske kritik", *Socialisten*, Årgang 4, nr. 3.
63. "Georgismen", *Socialisten*, Årgang 4, nr. 12.
64. Bang 1915, Bind I, "Socialdemokratiet og Studenterne", s.51; *Social-Demokraten* 5/8 og 12/8, 1907.
65. Bryld 1992, s. 523.

66. "Kapitalen og Monopolet", *Socialisten*, Årgang 1, nr. 1.
67. Bryld 1992, s. 172, *Social-Demokraten* 14. aug. 1913.
68. Jørn Henrik Petersen: *Pligt&ret, Ret&pligt refleksioner over den socialdemokratiske ide-
arv*, Odense 2014, s. 50.
69. Petersen 2014, s. 130.
70. "Friederich Engels imod de revolutionære" *Social-Demokraten* 19. mar.1890 og "Fr.
Engels og oppositionen i det tyske Socialdemokrati" *Social-Demokraten* 17. sep. 1890.
71. "Fr. Engels og oppositionen i det tyske Socialdemokrati" *Social-Demokraten* 17. sep.
1890.
72. Bryld 1992, s. 134 *Rigsdagstidende*, FT 1898-99, s. 5154 ff.
73. "Kongressen", *Socialisten*, 7. årgang, nr. 11.
74. Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe des Sozialde-
mokratie*, Stuttgart 1909 s. 124.
75. Bryld 2004, s. 120.
76. Bryld 1992, s. 140, *Social-Demokraten* 26. jul. 1901.

Abstract

Reinout C. Bosch: *The role of Marxism in the Social Democratic ideology before
the First World War*, 2021:2, pp. 68-93.

Asking to what degree the Danish Social Democracy was Marxist appears pointless. Instead, this article poses the question which Marxist ideas inspired the Social Democratic ideology in Denmark before the First World War. Comparing the Danish publications of Marx and Engels 'canonical' work to articles, programmes and speeches by Danish socialists, the author tries to discern popular theories and concepts adopted into Social Democratic thinking. The researched period is marked by the rise of Marxism and the connected decline in popularity of competing theories by Lassalle, Malthus and Henry George. Theories on surplus value and class struggle were integrated both theoretically and politically. Likewise, the decline of the Lassallian formulation about the "iron law of wages" and the attitude to all other parties as being opposed to the Social Democrats led to organization in unions as well as parliament. Instead the Marxist formulation "...everyone to his needs" became the theoretical ground from which a welfare state could rise.

Reinout C. Bosch
cand.mag. i historie
Medarbejder hos Socialforvaltningen i København
Reinoutbosch@hotmail.com